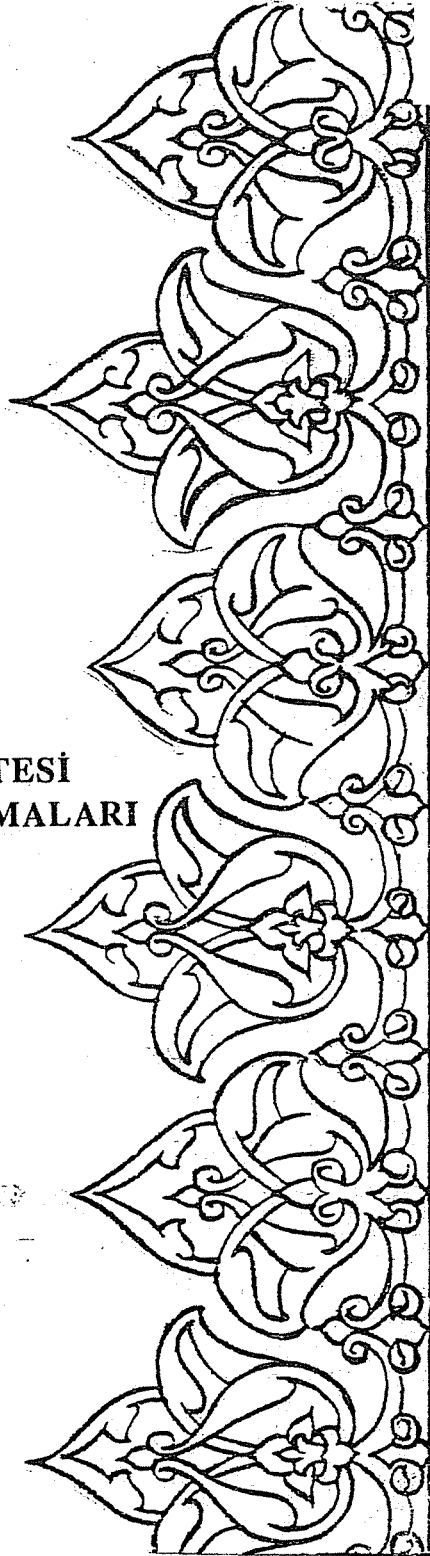

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SAYI: 11
ERZURUM 1999

KLÂSİK İSLÂM EDEBİYATINDA HİCİV VE MİZAHIN YÖNTEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ*

Daha önce ilk makalede hiciv ve hezelin klâsik İslâm edebiyatındaki seyri kısaca verilmiş ve konuyla ilgili bir takım kavramların tanımları üzerinde durmaya çalışılmıştı. İkinci makalede hiciv ve hezele zemin hazırlayan veya şair ve edibi bu yola sevkeden psikolojik ve sosyolojik nedenler izah edilmeye çalışıldı. Bu yazıda da hiciv ve hezelin nitelikleri, şair ve ediplerin bu sanatı icra ederken başvurdukları yöntemler özetlenmeye çalışılacaktır¹.

Hicvin Türleri: Nitelik ve hedef açısından hiciv ve mizaha baktığımız zaman bunların bazan kişisel olduğu, daha açık bir ifadeyle bu nitelikteki yazılarda herhangi bir şahs hedef alınarak onun fiziki, ahlâkı, makam ve mevkisi yahut soyu ve ırkı eleştirildiği ve bu hususlardaki kusurları -doğru ya da yanlış- orta yere serildiği görülür. Hicvin bir kısmı da siyasî olduğu görülür. İslâm'da bunun tarihçesi Hz. Ali ile Muaviye'nin hilafet mücalesine kadar uzanır. Kısacası rakip siyefî hizip ve grupların yahut onların propagandacı şairlerinin birbirlerini hicvetmeleri bu kısma girer. Hicvin bir kısmı da rakiplerin dinlerine yönelik olarak yapıldığı izlenir. Dinî ve mezhebî duyguları güçlü bir sanatkarın batıl gördüğü başka din ve mezheplere mensup kişileri, inançları ve hareketlerini eleştirmesi tarihi, belki de ilk insanların dönemlerine kadar gider. Hz. Peygamber zamanında müşrik ve Müslüman şairler arasında böylesi bir mücadelenin var olduğunu hekes bilmektedir. Hicvin bir çeşidi de toplumsal bir nitelik taşır. Bu tür hiciv, geçmişte ihtişamlı bazı toplumlarda sosyal, siyasal, iktisadî ve ahlâkî çöküntünün ve yozlaşmanın meydana geldiği sıralarda en parlak dönemini yaşar. Genelde hedefi toplumdur, zalim ve baskıcı yöneticilerdir, ahlâkî yozlaşmayı sağlayan yasa ve kurallardır, adet ve geleneklerdir, kötü ekomidir, fitne kaynağı ka-

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Öğrt. Üyesi.

¹ Bu konu daha geniş olarak başka bir yerde incelenecektir.

dındır. Kısaca sosyal yaşamda kötü olan her şey ve buna sebep olan herkes ve her anlayış ve düşünce biçimidir².

Hiciv ve Gülme: Hicivci ve hezelci edip ya da şair kendi sanatını icra ederken çeşitli edebî şekillerden istifad edebilir. Fakat hicivcinin kullanacağı yöntemlerin bir dereceye kadar sınırlı olduğu görülür.

Hiciv ve hezel adı altında yer alan edebiyatın bir kısmı, kaba ve edep dışı olsa da, görünürdeki en önemli amacı ise, seçtiği kurbanı aşağılatmak ve gülünç hale getirmek yanında insanları güldürmek ve eğlendirmek için bir vesiledir³. Hatta kaba küfürleri söylemekten çekinmeyen İbn Cerir bile başka şairlere, "hiciv söylediğinizde güldürmelisiniz"⁴ derdi. Peki neden güler ya da gülümseriz? Bu konu tarihi süreç içerisinde tartışma konusu olmuş, bazı filozoflar insanın tanımını yaparken "insan gülen bir hayvandır" diyecek derecede önem arz etmiştir. Fakat filozof ve düşünürler arasında bir fikir birliği oluşmadığı gibi, kesin bir neticeye bağlandığı da görülmemiştir. Yine de her bir düşünürün ileri sürdüğü görüşlerin gerçek bir paya sahip olduğu kesindir⁵.

İslâm düşünürleri kısaca insanın gülmesini onun şaşkınlığına bağlamışlar. "Kişi şaşırıldığından ve taaccub ettiğiinden dolayı güler"⁶ demişler. Aristo'ya göre, "üzüntü verici ve yok edici olmayan hata ve kusur güldürmeye sebep olur"; Hobbes'e göre, "kontrolsüz ani bir his gülmeye sebep olur"; Kant'a göre de, "ansızın hiçe dönüşen tahrik ve dürtü gülmeye sebep olur" ve Schopenhauer'e göre ise, "tutarsız her şey gülmsemeyi oluşturur"⁷. Gülmenin tanımı da şöyle yapılmaktadır: Gülme, insanın, hoşuna ya da tuhafına giden olgular karşısında duygusunu açıklaması... Hoşlanmayla ilgili ruhsal bir belirtidir⁸.

Gülme üzerine bir eser yazmış olan ünlü Fransız filozofu Bergson gülmeyi kısaca şu nedenlere bağlar: Şaşırtıcı, beklenmedik, saçma bir sözlü, beylik bir cümle kalıbına sokmakla komik bir sonuç alınır. Bir fikrin tabii bir ifadesi başka bir tona aktarılmakla daima gülünç bir netice elde edilir...⁹.

² Daha geniş bilgi için bk. ed-Dehhân, s. 12, 25, 57, 69, 77.

³ Edebiyat eleştirmenleri, küfür ve sövgü içeren ve Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs, Farazdak ve İbn Cerir gibi ünlü Arap şairlerle başlayarak Fars ve Türk şairler tarafından da benimsenip bir gelenek haline gelen bu tür bir hicve, pek üstün bir değer biçmezler. Bk. Sîmdâd, *Ferheng-ı İstîlâhât-ı Edebî*, Tahran, 1375 hş., s. 171; Halebî, s. 58-61; Kabaklı, I, 173.

⁴ Halebî, s. 58.

⁵ Halebî, s. 58-61.

⁶ Halebî, s. 58.

⁷ Halebî, s. 58.

⁸ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, E-I, 267.

⁹ Kabaklı, I, 170-72. Kabaklı'dan alıntı yapıldı bak. Bergson, H., *Gülme*, (çev. M.Ş. Tunç) MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 25-26, 28, 52, 68, 97.

Bu söylenenler bir araya gelince şöyle bir netice çıkar: Olduğu gibi, olması gerektiği gibi, ya da olması gerektiğini beklediğimiz ve düşündüğümüz şeylerin vaziyati içerisinde mevcut çelişkileri ansızın kavramamız gülmeye sebep olur ve bu durum karşısında oluşan ruhsal tavrımız da gülme veya gülümsemeyi oluşturur¹⁰. Aslında konuyla ilgili birçok görüş vardır ve onları detaylı anlatmak makalenin sınırlarını aşar. Hulasa gülme ne olursa olsun hicivci edip, insanları ne kadar çok güldürse, sanatında o derece başarılı sayıldığı hususunda hemen hemen görüş birliği vardır.

Hicvin Ölçüsü: Hiciv ve mizah yahut hezel bazan çok ağır ve incitici, bazan da hafif bir dokunuşla yetinen türden olabilir. Hiciv ve hezelin ölçüsü de bir bakıma hicvi söyleyen ile hicve hedef olan kişinin ya da nesnenin toplumdaki maddî ve manevî mevkisine göre değişir. Şair çok ünlü ve hicve muhatab olan kişi ya da nesne de çok popüler ise, yapılan hiciv de o denli önemli sayılır. Bazen nitelik açısından hiciv çok ağır olsa bile söyleyen sanatkan toplumda önemsiz bir kişi ise söyledikleri pek dikkate alınmayabilir. Bunların zıddı da ona göre değerlendirilir.

Kendisi de hicivcilerden biri olan İbn Bessâm (ö. 303) hicvi (galiba kişisel olanı) iki gruba ayırır; Birincisi aristokrat hicvi, ikincisi ise ayak takımı (erâzil) hicvidir. Birincisi görünürde kaba sövgüleri ihtiva etmez fakat içerik bakımından oldukça ağır ve üzücüdür. Eskiden beri Araplar arasında yaygın olup nice ailelerin ve kabilelerin yıkılıp dağılmasına ve derbeder olmasına sebep olanı da bu gruba girer. Bu, ısırtıcı fakat ağır sövgüleri içermeyen bir hiciv türüdür. İkinci hiciv türü ise, ailelerin dağılmasına sebep olmayan fakat içinde kaba küfür ve sövgülerin bol kullanıldığı güldürücü niteliklere sahip hiciv şeklidir¹¹.

Birincisine örnek olarak şu olay anlatılır: Hz. Ömer döneminde çok zengin fakat cimri, kendisi yiyip kendisi içen ve kimseye yararı dokunmayan Ziberkân et-Temîmî adında biri varmış. Ünlü Arap şairi Hutaya onun hakkında şu şiiri sö *"Erdemleri bırak, onların peşinde koşma; kendin otur ve kendin ye, zira sen, bu işin adamı"*.

Olay Hz. Ömer'e kadar gider. O da Hasaân bin Sâbit'e danışır. Hassân, hiciv olmadığını fakat hicve silah çekildiğini söyler. Hutaya serbest bırakılır¹².

İkincisine de İbn Cerîr'den şu beyit örnek olarak verilir:

*"Tağallub'lu (biri) köye gelince, sırtını kaşır ve bir darb-ı mesel söyler"*¹³.

¹⁰ Halebî, s. 59-60.

¹¹ el-Mersafa, Hüseyin, *el-Vesiletu'l-edebyye*, Kahire, 1292 h., II, 82. Bak. Halebî, s. 39.

¹² Halebî, s. 39-41. Küfür ve kaba sövgülerden uzak kelimelerle oluşturulan bu tür hicvin bedi sanatını içerdiği söylenir. Ebû'l-Ömer b. el-'Alâ (ö. 154/770), "en iyi hiciv, şayet perde gerisinde bulunan genç kıza okunduğu taktirde kızın kendisinden utanmadığı hicvidir" der. Hatta Ziberkân Hz. Ömer'e "Ey Emirelmüminin o beni yüksek erdemlerimden soyutladı çırıl çıplak yaptı" dediği söylenir. Bk. Râğıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 447.

Fars ve Türk edebiyatlarında da bu tür örnekler çoktur. Bunlar daha geniş bir çalışmada verilecektir.

Hiciv ve Hezelerinin Yöntemleri: Genel anlamda mizahçılar bir insanı ya da nesneyi yahut varlığı yermek ve alaya almak istedikleri zaman çeşitli yöntemlere ve araçlara başvururlar. Bu yöntem ve araçlardan bazısı şöyle sıralanabilir.

a) Küçümseme (tahkir): Hicivci veya mizahçı bir yazarın en esaslı tarzlarından biri, seçtiği kurbanın fizikî yapısını ya da makam ve mevkisini kötülemesi ve hatta erdem ve niteliklerden soyutlayarak çıplak göstermesi suretiyle, onun itibarını ve değerini azaltmaya ve yok etmeye çalışmasıdır¹⁴. Eski ve yeni edebiyatçıların çıplaklıktan amaçları, zulüm ve baskıyla geçici makamları elde ederek kıyafetiyile gösterişli kof bir görünüm sergileyen ve insanın asıl cevherinin iç temizliği olduğunu bilmeyen ya da bilmek istemeyen insanları, alaya alarak hadlerini bildirmek ve halka bunu göstermektir.

Nitekim gösterişli bir elbiseyle ata binmiş birini gören Sâ'di-yi Şîrâzî, kendi kendine, "bu bilinen güzel elbise bilinmeyen bir hayvan üzerinde, buna ne dersin?" diye sorar ve yine kendisi şöyle cevaplar: "Altın suyuyla yazılmış kötü bir hattı... elbise ve dış hatları olmasa, bu hayvanın insana benzediği söylenemez... Kanı dışında helal hiçbir şeyi yoktur..."¹⁵.

Klasik İran edebiyatının en büyük mizah yazarı 'Ubeyd-i Zâkânî'nin eserleri ve özellikle Ta'rifât adlı risalesi bu yöntemin en başarılı örneğini teşkil eder. Şihne (askerî vali)'yi, büyük köpek; yardımcısını, küçük köpek; muhtesibi, cehennemlik; kadını, herkesin nefret ettiği kişi; şeyhi, şeytan; sarrafı, hırsız; doktoru, cellat; hâtûn (asillerin hanımı)'u, çok sevgilisi olan; hânım (asillerin hanımı)'u, bedava fuhuş yapan...¹⁶ ve bunların benzeri nitelemeleri bu kabildendir. Türk ediplerden Nefî'nin Gürcü Mehmet Paşa hakkında yazdığı "a köpek" redifli şiiri de aynı mahiyeti taşır¹⁷. Ziya Paşa'nın şu iki beyti bu türe iyi birer örnektir:

"Milyonla çalan mesned-i izette ser-efraz.

Birkaç kuruşu mürtekinin cayı kürektir.

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma,

Zer-düz palan ursan eşşek yine eşşektir"¹⁸.

b) Hayvanlara benzetme: Çok eski zamanlardan beri mizahçı ve hicivcilerin maksatlarını anlatmak için hayvan motiflerinden yararlanmayı ihmal etmedikleri görülür. Bunun görünürde en az iki nedeni olabilir. Birincisi mizahçı veya alaycı sanatkar, güçsüz olduğu halde seçilen kurban güçlü bir zümre ya da sultan, vezir ve benzeri bir şahıs olabilir. İkincisi mizahçı, yaratıkların en şerefli olan insanı, yücelik

¹³ Halebî, s. 40.

¹⁴ Simnânî, sa. XV, s. 50; Halebî, s. 62.

¹⁵ Sâ'di-yi Şîrâzî, *Kulliyât* (nşr. M. Ali Furûğî), Tahran, 1373 hş., s. 103 krş. Halebî, s. 64.

¹⁶ Zâkânî., s. 314-320.

¹⁷ Yücebaş, s. 144 vd.

¹⁸ Yücebaş, s. 238.

zirvesinden, beslenmek ve üremek dışında bir meziyeti olmayan hayvanlara benzetmek suretiyle aşağılık konuma düşürmüş olur¹⁹. Hint orjinli olup çok eski zamanlarda Arapça ve Farsça'ya çevirilen *Kelile ve Dimne*, 'Ubeyd'in *Mûş u Gurbe*'si, Şeyhî'nin *Harnâme*'si, Attâr, Mevlânâ, Namık Kemal, Şinâsî ve benzeri yazarların eserlerinde yer alan tilki, kedi, fare, kurt koyun, öküz, arslan ve benzeri hayvanların dilinden anlatılan hikâyelerin tamamı bu amacı taşıdığı söylenebilir. Günümüzde bile gazete ve dergi sayfalarında insanların hayvan fütürlerinde ve hatta cansız varlıklar şeklinde karikatürize edilmiş olması, onların makam ve mevkilerini düşürerek kendilerine göre gerçek şahsiyetlerini halka göstermek amacını taşır²⁰. Nitekim Mevlânâ bu hususta şöyle der:

"Bu Kelile ve Dimne hep iftiradır, yoksa leyleğin karga ile nedüşmanlığı var?"

Ey birader! kıssa ölçek (kap) gibidir, içindeki mana da dane gibidir.

Akıllı insan mana danesini alır, çerez (eğlence) de olsa kaba bakmaz"²¹.

c) Kavram ve kelimelerin değiştirilmesi: Bu yöntem bazan Arapça ya da Farsça bir kelimenin bir harfi, ya da harflerinden birisinin noktasını değiştirmekle gerçekleşir. Bazan da alay ve tahkir amacıyla bir yazara ait beyit ya da ibare, mizahçı tarafından alınarak kendi cümleleri arasına sıkıştırılır. Edebiyattaki bu tür genelde "hezel" kavramıyla ifade edilir. Arap Şairi Ebû'l-İber (öl. 250h.) bu işle geçimini sağladığı gibi, bunun dersini dahi verirdi. Ebû'l-İber'in anlattığına göre arkadaşlarıyla bir araya geldiğinde sabah vakti ise, "akşamınız hayırlı olsun" ve akşam vakti ise, "günaydın" derlerdi. Her şeyin tersini söyler ya da yaparlardı²². Bu hususta Fars edebiyatındaki şairler arasından 'Ubeyd-i Zâkânî ve Bû İshâk Hallâc-i Şîrâzî (öl. 803/1400) çok sivrilmiş ünlü şahsiyetlerden sayılırlar²³. Nitekim 'Ubeyd savaş ve kahramanlık şiirinin en mükemmel örneğini teşkil eden Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden bir bölümü, aynı vezin ve kafiyeye riayet ederek müstehcen bir forma sokmayı başarabilmiştir²⁴. Aynı şekilde Rodekî, Hayyam, Enverî ve özellikle Sa'dî gibi bazı ünlü Fars şairlerine ait bilinen beyitleri ve mısraları, yine kendine ait, oldukça müstehcen sayılan şiirler arasına alarak kaba anlamlar yüklemiş, belki de sahiplerini alaya almıştır²⁵. Divan edebiyatı şairlerinden bu sanatı icra eden şairler de vardır. Nitekim Hevâî ile Sürûrî, Osmanzade Tâib ve benzerleri örnek olarak gösterilebilir²⁶.

¹⁹ Sımnânî, sa. XV, s. 51.

²⁰ Halebî, s. 70; Daha geniş bilgi için bk. Çiftçi, s. 66-67.

²¹ Mevlânâ, s. 371.

²² Halebî, s. 70.

²³ Halebî, s. 73-74.

²⁴ Bk. Zâkânî, s. 169.

²⁵ Ayn. esr., s. 220-228; bk. Çiftçi, s. 51-52, 56-57.

²⁶ Kabaklı, I, 173. ve diğer kaynaklar.

d) Yazarın aptal ve ahmak rolüne girmesi: Hiciv, hezel ve mizahçılığın etkin araçlarından biri de yazarın kendini aptal ve maskaracı rolünde göstermesidir. O ancak kendini böyle göstererek daha açık seçik ve ısırtıcı söz söyleyebilir. Aslında bu nitelikte görünen mizahçılar aksine toplumu en iyi teşhis eden ve derterine çare aramaya çalışan en kıvrak zekalı şahsiyetlerdir. Nitekim görüntüde aptallıkla ün kazanmış Behlûl, Cûhî, Bû Bekir Rubâbî, Talhak, İncili Çavuş, Bektaşî ve benzeri tarihe mal olmuş yarı mitolojik mizahçı şahsiyetlerin, genelde her akıllıdan daha akıllı oldukları ve her birinin keskin görüştü birer nükteci rolünü üstlendikleri, kendilerine nisbet edilen fıkralardan kolayca anlaşılır²⁷. İran edebiyatında Sûzenî, Enverî, 'Ubeyd ve benzeri ediplerin de "büyük ve küçükten haklarını almak için, maskaralık, çalgıcılık, küfürbazlık kılıflarına girmeleri" ve müstehcen sözleri söylemeye başvurmuş olmaları aynı yöntemin bir ifadesidir²⁸. Ayrıca şah ve vezir gibi kişiler de gülüp eğlenmek için bu tür mizahçılara para ödüyordu²⁹. Onlar da güldürülerini, temelde hakim zümreyi ve toplumda nüfuz sahibi kimseleri alaya alma esası üzerinde kurarak, onlara karşı kin ve nefretlerini dökerlerdi. Nitekim Fars edibi Ubeyd-i Zâkânî'nin, Talhak ve Ayâz'ın dilinden sultanlara ve bürokratlara küfür yağdırması bu türdür³⁰.

Bu tür bir yöntemi açıkça itiraf eden şairler de vardır. Nitekim aptallık ve maskaralıkla itham edilen bir şair şöyle der: "Beni idare eden (geçimimi sağlayan) bir aptallık kendisini idare etmek zorunda kalacağım akıldan daha iyidir". Sonunda da şu şiiri söyler:

*"Cehaletlerinden dolayı beni kötülerdiler, aptal ve hırslı olmakla suçladılar.
Fakat aptallığım aklımdan daha iyidir, zira geçimim onunladır.
Eğer ömrüm boyunca akıllı olsaydım, sürekli aç kalacaktım.
Derin akla sahip kimse, akıllı olmaktan utanç duyar.
Eğer akıllı olursan derdin çok, fakir, yoksul ve azarlanan olacaksın"*³¹.

e) Sembolleri tahrip etmek: Farklı değerlere ve dinî telâkkilere sahip olan toplumlar, semboller, armalar ve sloganlarla içiçe yaşarlar. Haç, hilal, bayrak ve benzeri somut semboller grupların birlikteliğini temsil ederek, onlara ilham kaynağı olurlar. Bazan da çeşitli nedenlerden ötürü sözkonusu semboller gerçek amacından saptırılır ve bir grup despot veya çıkarıcıya hizmet aracı şekline döner. Böylece mizahçı ve hicivci için, eleştiri malzemesi kendiliğinden hazır hale gelmiş olur³².

Nâsır-ı Husrev, görünürde İslâm dinini yaymak için Hindistan'a ordu gönderen Gazneli Sultn Mahmud (ö.1421)'un bu hareketini şöyle yorumlar³³:

"'Gaziyim' diye Hindistan'a giden, altın ve para için gitti, cihad için değil".

²⁷ Simnânî, sa. XV, s. 48-51; Halebî, s. 75-76; Kabaklı, I, 177-178.

²⁸ Zâkânî, s. 205; Enverî, s. II, 751.

²⁹ Halebî, s. 78.

³⁰ Bk. Zâkânî, s. 264-265, 289, 290, 293.

³¹ Halebî, s. 76-77.

³² Halebî, s. 81.

³³ Nâsır-ı Husrev, *Divân*, (nşr. M. Minovî) Tahran, 1357 hş., s. 113.

'Ubeyd-i Zâkânî Muzafferîlerden (VIII./XIV.asır) Mubârizuddîn Muhammed'in yani "Şâh Gâzî"nin sancığının dalgalanışını çirkin nesneye benzetirken, aynı yöneme başvurmuş sayılır. İranlı edip 'Ubeyd ve benzeri zariflere göre bu sancak temelde "İslâm'ın haysiyetinin korunması" adına oluşturulmuş ise de, artık riyakâr, kan dökücü, sanattan anlamayan kültürsüz bir despotun saltanat ve makam hislerini tatmin etmek dışında bir mana ifade etmemektedir³⁴. Temelde asil ve saygılı olması gereken hanımlar için kullanılan "hânım" ve "hâtûn" kavramlarına da, 'Ubeyd tarafından fahişe ya da kötü kadın anlamları yüklenirken aynı amacın saklı olduğu gözlenir³⁵. Bunun yanında kuruluş amacı ve işleyişi adalet ve hakkın dağıtım merkezi olan "adliye sarayının, cehennem evi", aynı şekilde adalet dağıtmakla görevli olan "yargıcın, herkesin nefretle baktığı kişi"³⁶ şeklinde yorumlanmasının, aynı kabilden olduğu görülür.

Örneğin İbrahim ismi İslâm anlayışında tavhidin temsilcisi ve putların kırıncısı olarak sembolleşmiştir. Kanunî'nin veziri İbrahim Paşa Macaristandan getirilen heykelleri halk seyretsin diye İstanbul'da dikince Figânî'nin hayatiyle ödemek zorunda kaldığı şu beyti söylediği yazılmıştır:

"Yeryüzüne iki İbrahim geldi, biri putları kırdı diğeri dikti"³⁷.

Ünlü Fars şairi Firdevsî de asker için şöyle der:

"Askerin başına akıl girmez, savaşta haysiyet olmaz.

Savaşçı askerın başı akıllı kabul etmez, kin ve akıl asla birbirine uymaz"³⁸.

Ziya Paşa'nın yukarıda geçen şu beyti de tam yerini bulmaktadır:

"Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma,

Zer-düz palan ursan eşşek yine eşşektir"³⁹

f) Akıl ve mantık dışı abartmalı övgü: Çok defa şairler ve yazarlar, memduhlarını hoşnut etmek ve onlardan daha fazla para almak uğruna, göğü yere bi-tiştirdikleri veya boynuzlu yalan uydurdıkları zaman, okuyucu bu nitelikteki övgüyü okuduğunda gülme hissini duyar ve bu yüzden yazarın, memduhu alaya aldığı sanır. Özellikle şair veya yazarın mizacı da biliniyorsa durum daha çabuk aydınlığa kavuşur⁴⁰. Ömrü ayyaşlıkla geçen ve gücü de oldukça sınırlı olan bir yönetici bir edip tarafından çok abartılı bir şekilde, hatta benzeri görülmemiş bir kahraman ve din koruyucusu tarzında gösterilerek övülüyorsa⁴¹ bunun doğru olmadığını herkes bilir.

³⁴ Zâkânî., s. 214; krş. Halebî, s. 81-83. Daha fazla bilgi için bk. Çiftçi, s. 98-101, 131-33.

³⁵ Zâkânî., s. 320; krş. Çiftçi, 106, 134-39.

³⁶ Zâkânî., s. 316; krş. Çiftçi, s. 104, 115-18.

³⁷ Kimine göre de beyit bu şaire ait değildir. Fakat yine de güzel bir örnektir. bk. Sehî Bey, s. 217. *Latfî Tezkiresi*, 176-177.

³⁸ Frûğî, M. Ali, *Muntahab-ı Şehnâme*, Tahran, 1320 hş., s. 180, 91. Krş. Halebî, s. 83.

³⁹ Yücebaş, s. 238.

⁴⁰ Halebî, s. 84-85.

⁴¹ Bk. Çiftçi, s. 50, 72, 130-135; krş. Zâkânî, s. 3, 6, 13-15, 25.

Hicivci olsun olmasın bu nokta hemen hemen her methiyeci şairde bariz olarak göze çarpmaktadır.

Birçok şair ve yazar, yönetici ve despot kişilerin övgüsünde dinî açıdan açık küfre varacak derecede abartılı ve saçma sözler sarf etmişlerdir. Bu duruma isyan eden Şems-i Kays-i Râzî bu hususta şöyle der: "Eğer falan peygamberin mucizesi şöyle idiyse, sen de şöylesin; eğer falan peygamber şöyle yaptıysa, sen de şöyle yaptım" türünden sözler çok söylendi. Şaşılacak şey, bu tür şeyleri söyleyen ediplerin çoğu dindar ve itikat sahibi olduklarını iddia etmeleridir. Bu tür sözler, makul karşılanmadığı gibi şeriata karşı isyan içerdiğini ve yazarın da, inancında ve dinî düşüncesinde yalancı olduğunu göstermektedir"⁴².

g) Tehekküm ve küfür: Ciddi bir hedef amaçlanan ve hezelden bir tür olan tehekküm ile hezel arasındaki fark, birincinin görünümü ciddiyet, içeriği ise alay ve darbedir; hezelin ise zahiri boş söz, arka planında ise ciddi bir maksat yatar. Küfür ve sövgü ise, kurbanı incittiği kadar yazarın da değerini düşürür ve ayrıca birçok riski de beraberinde taşır⁴³. Arap, Fars ve Türk edebiyatında hicivleri nedeniyle öldürülen epeyce şair ve edip vardır.

Ascedî'nin şu iki beyti tehekküm için güzel bir örnektir:

"Efendi büyüktür, malı ve nimeti çoktur, hiç kimsenin yararlanmadığı nimet ve mal.

Cimriliği bir dereceye varmıştır ki, hamamcıya tebessüm ve berbere kıl bile kaptırmaz"⁴⁴.

Şiirde bu türün örnekleri pek fazladır. Buraya alma imkanımız yoktur.

Arap, Fars ve Türk ediplerden açık sövgü ve küfürler çoktur. Beşşâr, Ebâ Nuvâs, Cerîr, Farazdak ve benzeri ünlü Arap şairler; Enverî, Suzenî, Hâkânî ve benzeri ünlü Fars şairler; Nefî, Gazzalî, Feryadî Eşref ve benzeri Türk şairler, hicvettikleri kişilere en kaba sövgülerde bulunmuş ve kendilerine köpek, eşek, domuz vs. sıfatlar yakıştırmışlar. Hatta edipler, İslâm toplumunda kötülüğün, küfrün, şirkin ve zulmün şingesi haline gelen Firavun, Karun, Ebu Cehil, Ebû Leheb, Yezid ve benzeri kelimeleri rakipleri için kullanmada bir beis görmemişler⁴⁵.

Yine bu türe giren ya da ona yakın bir anlam ifade eden ve edebiyatta bir sanatın adını teşkil eden "tecâhulul'ârif"ten de hiciv ve mizahta sıkça istifade edilmiştir. Bu sanatın kaynağı eski Yunan düşüncesine dayanır. Gerçeği bildikleri halde halkla birlikte kötülükler dalmış bulunan ve kendilerini bilgin sanan insanlara, bir

⁴² Halebî, s. 85-86.

⁴³ A. g. e., s. 86-87.

⁴⁴ Halebî, s. 86;krş. Şems-i Kays-i Râzî, *el-Mu'cem fi me'âyir-i eş'âri'l-'Acem*, (nşr. M. Abdulvahhab Kazvîni), Tahran (Ofset baskı), 1338 hş., s. 290.

⁴⁵ Bak. ed-Dehhân, s. 12. vd, 25 vd; Halebî, s. 87 vd; Yücebaş, s. 129-131, 140-148, 162 vd.

şey bilmezmiş rolünü yaparak yumuşakça soru soran ve onların cehaletini ortaya seren Sokrat'ın bu yöntemi kullandığı söylenir⁴⁶.

'Ubeyd-i Zâkânî'nin *Külliyat*'ında şöyle bir hikâye yer almaktadır: "Adamın biri 'Adududdin'(İcî)'e 'ev halkı seni görmeden sana duada bulunur' der. 'Adud-uddin 'bu nasıl olur beni görmüş olmaları lazımdır' der". Burada görmüş olmak ikinci bir anlamda (cinsel ilişki anlamında) kullanılmıştır⁴⁷.

Şair Nefî'ye nisbet edilen şu şiir de buna bir örnektir:

"Bize Tahîr Efendi kelb demiş... İltifatı bu sözde zâhîrdir!
Maliki mezhebim, benim zira, itikadımca kelp, tahirdir"⁴⁸.

Hiciv, hezel ve mizah konusu eski İslâm kültüründe uçsuz ve bucaksız bir deniz gibidir. Bu üç makalede bir nebze olsun değinilmeye çalışıldı. Daha ileriki bir çalışmada geniş olarak incelenmeye çalışılacağını ümit ederim.

KAYNAKÇA

- Ahmed eş-Şâib, *Târihu'n-Nakâiz fî's-şî'rî'l-'Arabî*, Kahire 1953.
'Asımî, Muhammed, "Mevlânâ Nizâmuddîn 'Ubeydullâh-i Zâkânî", *Peyâm-i novîn*, Tahran, c. I, sy. 9, 1338 hş.
Atalay, Mehmet, *Şa'ir Nef'i Farsça Divanının Edisyon Kritiği ve Üslûbu*, Erzurum, 1988 (basılmamış Doktora tezi).
Bakırcı, Selami, *IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre*, (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum 1997.
Bergson, H., *Gülme*, (çev. M.Ş. Tunç) MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
Çiftçi, Hasan, *'Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi* (yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1996.
Destigayb, 'A., "Hecâ-yi 'Ubeyd", *Peyâm-i novîn*, Tahran, c. V, sy. 2, 1342hş.
Devletşâh Semerkândî, Tezkiretu's-şu'râ, (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran, 1366 hş.
Dihhudâ, 'Alî Ekber, *Lugatnâme*, Tahran, 1337-1346 hş, XLIX, 151;
Enverî, *Divân* (nşr. Takî Muderris Rezevî), Tahran, 1372 hş.
Faik Reşat, *Eslâf, Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*, (haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1978.
Ferrûh, Ömer, *Beşşâr Bin Burd*, Beyrut, 1979.
Frûgî, M. Ali, *Muntahab-ı Şehnâme*, Tahran, 1320 hş.
Furat, Ahmet Subhî, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1996.
Gence-î, Nizâmî, *Leylî u Mecnûn*, Tahran, 1313 hş..
Hâcu-yi Kirmânî, *Diavan*, (nşr. A. S. Hânsârî), Tahran, 1374 hş.
Halebî, *Mukaddimeî Ber Tanz u Şühî-tab'î Der İrân*, Tahran, 1364 hş
Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, E-I, 267.

⁴⁶ Halebî, s. 94.

⁴⁷ Zâkânî, s.271; Krş. Halebî, s. 95.

⁴⁸ Yücebaş, s. 140

- İkbâl, 'Abbâs, *Kulliyât-i 'Ubeyd-i Zâkânî*, Tahran, 1343 hş.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1994.
- Kemâluddîn-i İsfahânî, *Divân* (nşr. Hüseyin Bahru'l-'Ulûm), Tahran, 1348 hş., Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, İstanbul, 1992,
- Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, (nşr. Mustafa İsen) Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990
- Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul (3. Baskı) 1980.
- Mahcûb, Muhammed Ca'fer, *Sebk-ı Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1345hş
- Ma'rûf, Naîf, *el-Edebu'l-İslâmî ft 'asri'n-nubuvve ve hilifeti'r-râşidin*, Beyrut, 1990,
- Mevlânâ, Celâleddin, *Mesnevî*, (nşr. R. A. Nicholson), Tahran, 1371 hş.
- Nâsır-ı Husrev, *Divân* (nşr. M. Mînovî), Tahran, 1357hş.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Fesâî, Mansûr Restgâr, *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî*, Şiraz, 1373 hş.
- Rezmû, Huseyin, *Envâ'-ı Edebî*, Meşhed, 1372 hş.
- Sâ'dî-yi Şîrâzî, *Kulliyât* (nşr. M. Ali Furûğî), Tahran, 1373hş.
- Safâ, Zebihullâh, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran, 1371 hş.
- Sâmî ed-ed-Dehhân, *el-Hecv*, Kahire, ts.
- el-Medîh, Kahire, ts.
- Sanî', Mehî, "'Ubeyd Şâ'ir-i Nâşinâhte", *Mecelle-i vahîd*, Tahran, c. XIII, sy. 11-12, 1396/1976.
- Sehî Bey, *Tezkire "Heşt Behîst"*, İstanbul, 1980. Sımnânî, Ahmed Penâhî, "Sergozeşt-i Şuguftengîz-i Tanz", *Âşinâ*, Tahran, sy. XV, 1373 hş.
- Sîmdâd, *Ferheng-i Istulâhât-ı Edebî*, Tahran, 1375 hş.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Envâ'-ı Edebî*, Tahran, 1373 hş.
- Şems-i Kays-i Râzî, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'ârî'l-'Acem*, (nşr. M. Abdulvahhab Kazvîni, Tahran Ofset baskı), 1338 hş.
- Şerif, M. M, *İslam Düşüncesi Tarihi*, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul, 1990.
- Tahir'ü-l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, (nşr. Kemal Edip Küçüköğlü) İstanbul, 1937.
- et-Tehânevî, Muhammed 'Alî b. 'Alî, *Keşşâfu istulâhâti'l-funûn*, Kalkuta, (1862 baskısından ofset), İstanbul, 1404/1984, II, 1533.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA).
- Yûsufî, Gulâmhuseyn, "Şûhi-yi Tab'î-yi Âgâh", *Mecelle-i yağmâ*, Tahran, c. XXV, sy. 9, 1351 hş.
- Yücebaş, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1976.
- Zâkânî, 'Ubeyd, *Kulliyât-i 'Ubeyd-i Zâkânî* (nşr. Perviz Âtâbegî), Tahran, 1343 hş.